

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

EVOLUTION OF CONCEPTS OF PERSONAL VALUE ORIENTATIONS IN PEDAGOGY OF UKRAINE: FROM ORIGINS TO CONTEMPORARY CHALLENGES

Проведене дослідження зосереджено на системному та всебічному аналізі змін теоретичних підходів до ціннісних орієнтацій особистості в українській педагогіці від її історичних джерел до сучасної епохи. Остання вирізняється швидкими соціально-політичними трансформаціями, глобалізацією, швидким прогресом інформаційних технологій, а також появою нових викликів, особливо у контексті повномасштабної війни проти України. Проведене дослідження висвітлює ключові етапи генезису педагогічної думки в Україні. Висвітлено основні характеристики дореволюційного періоду, який створив підґрунтя для ціннісного виховання, поєднуючи релігійно-моральні принципи з національно-патріотичними ідеалами, що представлено у роботах Григорія Сковороди, Костянтина Ушинського та Софії Русової. У проведеному дослідженні підкреслено їхній вплив на процес становлення розуміння важливості духовності, народної ідентичності та особистісного зростання. Окрему увагу було приділено дослідженню розвитку педагогічної думки в Україні у радянський період, який характеризувався суворим ідеологічним контролем і насадженням одноманітних комуністичних принципів, метою яких було створення « нової радянської людини ». Водночас у проведеному дослідженні відзначено успішні спроби визначних педагогів, таких як Антон Макаренко та Василь Сухомлинський, пристосувати зазначені уніфіковані ідеї через інтеграцію елементів гуманізму та розвитку концепції колективного виховання й морального становлення у межах наявного устрою. У проведеному дослідженні було здійснено аналіз впливу політичних, соціально-економічних і культурних чинників на зміну педагогічних підходів, переорієнтацію пріоритетів та методик виховання ціннісних настанов. Посткомуністичний період розвитку педагогічної думки в Україні було визначено як епоху докорінної переоцінки, відродження національних засад, позбавлення ідеологічних нашарувань, гуманізації та демократизації освіти в процесі становлення самостійної української держави. У проведеному дослідженні було проаналізовано методологічні стратегії дослідження та розвитку ціннісних орієнтирів, зокрема, аксіологічний, діяльнісний, особистісно зорієнтований, компетентнісний і синергетичний підходи, а також аргументовано їхню актуальність у сучасних реаліях.

Крім того, було виокремлено та ґрунтовно досліджено актуальні труднощі, які постали перед українською педагогікою у процесі виховання ціннісних орієнтирів у молоді. Особлива увага приділяється впливу інформаційних технологій, реаліям гібридної війни та проблематиці громадянської ідентичності, що набула особливої гостроти після 2014 року. У проведеному дослідженні також було розглянуто потребу у розвитку кри-

тичного мислення, навичок медіаграмотності, толерантності, відповідальності та здатності до самостійного вибору в умовах постійної невизначеності. Було аргументовано важливість гармонійного поєднання національних, європейських і загальнолюдських цінностей в освітньому процесі, підкреслено визначальну роль сім'ї, школи, закладів вищої освіти та активної громадянської спільноти у формуванні міцної ціннісної основи для кожної особистості.

Висновки проведеного дослідження узагальнюють основні тренди у розвитку розуміння цінностей та окреслюють майбутні шляхи для подальших наукових розвідок. Йдеться, зокрема, про вироблення практичних порад для освітніх закладів, розробку передових виховних програм і підходів, які стимулюють розвиток сфери цінностей і сенсу особистості, здатної до самоствердження та активної участі у формуванні демократичної та успішної України. Джерельна база проведеного дослідження охоплює широкий спектр класичних досліджень з педагогіки, філософії та психології, а також сучасні наукові статті, що висвітлюють актуальні аспекти окресленого питання.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, аксіологія освіти, історія педагогіки України, гуманізм, педагогічна парадигма, глобалізаційні виклики, патріотичне виховання.

The conducted research focuses on a systematic and comprehensive analysis of changes in theoretical approaches to the value orientations of the individual in Ukrainian pedagogy from its historical origins to the modern era. The latter is characterized by rapid socio-political transformations, globalization, rapid progress in information technologies, as well as the emergence of new challenges, especially in the context of a full-scale war against Ukraine. The conducted research highlights the key stages of the genesis of pedagogical thought in Ukraine. The main characteristics of the pre-revolutionary period are highlighted, which created the basis for value education, combining religious and moral principles with national-patriotic ideals, which is presented in the works of Hryhoriy Skovoroda, Konstantin Ushinsky and Sofia Rusova. The conducted research emphasizes their influence on the process of forming an understanding of the importance of spirituality, national identity and personal growth.

Particular attention was paid to the study of the development of pedagogical thought in Ukraine during the Soviet period, which was characterized by strict ideological control and the imposition of unified communist principles, the purpose of which was to create a «new Soviet person». At the same time, the study noted the successful attempts of prominent educators, such as Anton Makarenko and Vasyl Sukhomlynsky, to adapt these unified ideas by integrating elements of humanism and developing the concept of collective education

УДК 37.091.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ipi85.1.5>

Ляленко В.В.,

аспірант кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Навчально-наукового інституту історії та суспільних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

and moral formation within the framework of the existing system. The study analyzed the influence of political, socio-economic and cultural factors on changing pedagogical approaches, reorienting priorities and methods of educating value orientations. The post-communist period of the development of pedagogical thought in Ukraine was defined as an era of radical reassessment, revival of national principles, deprivation of ideological layers, humanization and democratization of education in the process of forming an independent Ukrainian state. The study analyzed methodological strategies for studying and developing value orientations, in particular, axiological, activity-based, personality-oriented, competency-based and synergistic approaches, and argued their relevance in modern realities.

In addition, the current difficulties faced by Ukrainian pedagogy in the process of educating value orientations in young people were identified and thoroughly investigated. Particular attention is paid to the impact of information technologies, the realities of hybrid warfare and the issue of civic identity, which became especially acute after 2014. The study also considered the need to develop critical thinking, media literacy skills, tolerance, responsibility and the ability to make

independent choices in conditions of constant uncertainty. The importance of a harmonious combination of national, European and universal values in the educational process was argued, and the crucial role of the family, school, higher education institutions and an active civil society in forming a strong value foundation for each individual was emphasized. The conclusions of the study summarize the main trends in the development of understanding of values and outline future paths for further scientific research. This includes, in particular, the development of practical advice for educational institutions, the development of advanced educational programs and approaches that stimulate the development of the sphere of values and the meaning of the individual, capable of self-affirmation and active participation in the formation of a democratic and successful Ukraine. The source base of the study covers a wide range of classical studies in pedagogy, philosophy and psychology, as well as modern scientific articles that highlight relevant aspects of the issue.

Key words: value orientations, axiology of education, history of pedagogy of Ukraine, humanism, pedagogical paradigm, globalization challenges, patriotic education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах кардинальних суспільно-політичних змін, які переживає українське суспільство, питання формування ціннісних орієнтирів особистості набуває особливої актуальності та стратегічного значення. Цінності є основою духовної культури нації, світоглядним стрижнем особистості та регулятором суспільної взаємодії. Від того, які цінності будуть сформовані у свідомості молоді, прямо залежить майбутнє української державності, її цивілізаційний вибір, здатність до єднання та подальшого розвитку. Зв'язок цього питання з фундаментальними науковими цілями полягає у необхідності переосмислення ціннісних основ сучасної освітньої парадигми.

Педагогічна наука повинна розробити та обґрунтувати модель виховання, яка відповідатиме на поточні виклики: російську агресію, що зумовлює необхідність укріплення національної свідомості та патріотизму; глобалізацію, яка актуалізує необхідність формування відкритості, толерантності та критичного мислення; та цифровізацію, що ставить нові вимоги до медіаграмотності та етичної поведінки. Практична задача полягає у формулюванні конкретних освітніх технологій, програм і методик, спрямованих на виховання громадянина-патріота України, вільної, відповідальної та конкурентоспроможної особистості. Отже, вивчення еволюції ціннісних концепцій в українській педагогіці є не тільки історичним дослідженням, а й ключовим чинником для проектування майбутнього освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цінностей та особистих ціннісних орієнтирів

завжди привертала пильну увагу української педагогічної науки. Основи національної аксіології були закладені у філософських та педагогічних надбаннях Г. Сковороди [1], К. Ушинського [2], М. Драгоманова [3], С. Русової [4], В. Сухомлинського [5]. У сучасній українській педагогічній науці окреслена проблематика перебуває у центрі уваги провідних дослідників. Наприклад, І. Бех [6] створив концепцію особистісно зорієнтованого виховання, в якій фундаментом є поступове наближення особистості до духовних надбань. Наукові розвідки О. Сухомлинської [9] присвячені історико-педагогічному дослідженню еволюції освітніх ідеалів та пріоритетів в Україні. Дослідник В. Кремень [8] у своїх працях аргументує філософію людиноцентризму як методологічне підґрунтя для освіти сьогодення. Проблема формування національних та громадських чеснот досліджують також Г. Васянович [9], С. Гончаренко [10], О. Локшина [11] та інші науковці. Вони зосереджуються на різних аспектах питання: патріотичне виховання, моральне виховання, вплив європейських цінностей, значення родини та навчального закладу у процесі ціннісного формування молодих поколінь.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі існує достатня кількість опублікованих наукових праць, предметом аналізу яких є цінності та особисті ціннісні орієнтири, тому вбачається необхідним окреслити нерозв'язані питання у цій загальній проблематиці, що потребують поглибленого наукового аналізу:

1) *незначна кількість публікацій*, які висвітлюють питання цілісного історико-діахронічного аналізу. Переважна більшість досліджень

зосереджується на певних історичних епохах (наприклад, педагогіка козацтва або радянський період) або ж на конкретних категоріях цінностей (патріотизм, гуманізм). Відсутня робота, що узагальнювала всі періоди та відстежувала еволюцію концепцій ціннісних орієнтацій як єдиний, суперечливий, але взаємопов'язаний процес, починаючи з самого раннього періоду та дотепер;

2) *недостатнє розуміння травматичного досвіду радянської епохи*. Вплив тоталітарної ідеології на формування ціннісної свідомості українців часто відзначено у наукових працях дослідників, водночас відчувається брак ґрунтовного дослідження механізмів цієї деформації та її тривалих наслідків для сучасної освітньої діяльності;

3) *необхідність у систематизації актуальних викликів*. Вплив війни, глобалізації та цифрової трансформації на ціннісні орієнтири молоді є безпрецедентним. Педагогічна наука потребує системного аналізу цих викликів та створення цілісної моделі виховання, яка адекватно реагує на них, уникаючи при цьому радикальних інструментів – ізоляціонізму або некритичного космополітизму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є комплексний історико-педагогічний розгляд розвитку уявлень про ціннісні орієнтири особистості в українській педагогічній науці. Це потрібно для того, щоб визначити основні тенденції їх еволюції та запропонувати ключові напрями розбудови аксіологічної моделі української освіти сьогодні. Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання:

1) створити періодизацію розвитку аксіологічних концепцій в українській педагогічній спадщині;

2) окреслити ключові ціннісні орієнтири, що домінували на кожному з визначених історичних періодів;

3) дослідити вплив актуальних соціокультурних тенденцій і геополітичної ситуації на зміни в системі цінностей, що передаються у виховному процесі;

4) визначити потенційні напрямки створення комплексної моделі ціннісного виховання з урахуванням викликів і реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюцію уявлень про цінності в українській педагогіці можна умовно розбити на декілька важливих етапів:

1. *Теологічно-моральний етап (Київська Русь – XVIII століття)*. На цьому етапі ідеали освіти були міцно пов'язані з християнською вірою. Пріоритетними цінностями були християнські чесноти: любов до Бога та ближнього, мудрість, покая, милосердя (наприклад, «Повчання дітям» Володимира Мономаха). Водночас існувала сильна народна педагогіка, що культивувала повагу до старших, любов до батьківщини, працьовитість. Кульмінацією цього періоду стала філософія

Григорія Сковороди [1, с. 9] з його ідеєю «сродної праці», як шляху до щастя та самореалізації, яка підкреслювала цінність внутрішньої свободи та самопізнання людини.

2. *Національно-просвітницький етап (XIX – поч. XX ст.)*. В умовах, коли українські землі перебували під владою імперій, педагогічна думка зазнала чіткого національного забарвлення. Центральною стала ідея народності, започаткована К. Ушинським. Відповідно до неї, процес виховання мав спиратися на національні основи: мову, культуру, історичну пам'ять та традиції. Педагогіко-просвітители, серед яких М. Драгоманов [3, с. 13], Б. Грінченко [3, с. 910], та С. Русова [3, с. 188], відстоювали принципи гуманізму й демократії, наголошували на важливості загальнолюдських цінностей, інтегрованих з національними особливостями. Кінцевою метою виховання було формування українця з вираженою національною свідомістю.

3. *Тоталітарно-ідеологічний етап (радянський період, 1920-ті – 1991 рр.)*. На цьому етапі відбувся радикальний розрив з попередніми традиціями. Відбулася насильницька заміна національної та загальнолюдської системи цінностей класово-комуністичною. Пріоритет надавався колективізму, відданості комуністичній партії, пролетарському інтернаціоналізму та атеїзму. Індивідуальність придушувалася, а національна ідентичність вважалася проявом «буржуазного націоналізму». Педагогіка була перетворена на знаряддя ідеологічного нав'язування, що призвело до глибокого спотворення ціннісної свідомості кількох поколінь.

4. *Етап національно-демократичного відродження (1991 р. – поч. 2010-х рр.)*. З набуттям незалежності стартує непростий процес деконструкції радянської спадщини та регенерації національних і загальнолюдських цінностей. В освітню сферу інтегрується концепція особистісно-орієнтованого виховання (І. Бех [6, с. 44]), що позиціонує в центрі особистість дитини, її гідність, свободу та право на самовдосконалення. Активізуються цінності демократії, прав людини, громадянського суспільства. Відбувається повільне повернення до ідей українських педагогів минулого. Однак цей процес відзначився деякою ідеалізацією та браком системності.

5. *Етап сучасних викликів та аксіологічного синтезу (з 2014 року до сьогодні)*. Революція Гідності 2013–2014 років, а за нею російська агресія стали точкою неповернення у переоцінці цінностей [13, с. 600]. Якщо до того часу патріотичне виховання могло здаватися формальним, то війна надала йому глибинного, екзистенційного сенсу. На передній план висувуються цінності, які визначають сутність українців: свобода, гідність, здатність до самопожертви, єдність нації,

відповідальність перед собою та країною, готовність служити своїй державі.

Водночас, Україна зберігає свій зв'язок зі світовою спільнотою, тому перед педагогічною наукою стоїть надзвичайно складне завдання аксіологічного єднання:

– *поєднання національного та міжнародного*. Важливо формувати патріота, який відчуває себе частиною української спільноти, але водночас готовий до діалогу зі світом, визнає загальнолюдські демократичні принципи;

– *синтез традицій та новаторства*. Необхідно об'єднувати шанобливе ставлення до минулого, до культурної спадщини з заохоченням критичного підходу, творчості та прагненням до нового;

– *поєднання реального та віртуального*. Виховання цінностей повинно бути реалізовано не лише у школі, але й у цифровому середовищі, що вимагає розвитку медіаграмотності та етики онлайн як найважливіших умінь.

Сучасна модель виховання повинна ґрунтуватися на взаємодії «суб'єкт-суб'єкт», при якому вчитель вже не є лише транслятором знань, а виступає як фасилітатор, що допомагає учню свідомо обрати власні цінності.

Висновки дослідження. У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Еволюція концепцій ціннісних орієнтацій в українській педагогіці має нелінійний, діалектичний характер. Вона пройшла шлях від теологічно-моральних ідеалів через національно-просвітницьку парадигму, зазнала руйнівної деформації в радянський період, відродилася на демократичних засадах після здобуття незалежності та вступила у фазу кризового синтезу в умовах сучасних викликів.

2. Основна тенденція сучасного періоду української педагогіки першочергово відзначено зміною вектора: від абстрактних гуманітарних заяв до чітко окреслених, життєво важливих цінностей. Ці цінності впливають із боротьби за державність, і є фундаментальними для особистості людини: свобода, гідність, відповідальність і незламність.

3. Ефективна освітня стратегія не може ґрунтуватися винятково на відродженні давніх моралей або сліпому запозиченні західних практик. Необхідно створити самобутню, актуальну інтегровану систему цінностей, що збалансовано об'єднує патріотизм, громадську свідомість, загальнолюдські принципи та цифровий прогрес.

Перспективи подальших досліджень можна визначити наступні:

– розробка конкретних педагогічних методів та інструментів для оцінки та формування ціннісних орієнтирів учнів в умовах війни та інформаційної небезпеки;

– дослідження психологічних процесів ціннісного самовизначення молоді у контексті травматичного досвіду;

– вивчення значення неформальної та інформальної освіти (волонтерство, громадська діяльність, молодіжні організації) у вихованні нового покоління українців;

– проведення порівняльних досліджень з досвідом країн, що пережили схожі історичні виклики (Ізраїль, Фінляндія, країни Балтії), задля впровадження найкращих практик.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білик В. М., Цапко А. М. Г. С. Сковорода про життєві цінності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2024. № 56. С. 8–21.

URL: <https://doi.org/10.34142/23128046.2024.56.01> (дата звернення: 29.07.2025).

2. Туркот Т. І., Коновал О. А. К. Ушинський як фундатор філософії освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. Т. 50. С. 242–248. URL: <https://doi.org/10.31812/pedag.v50i0.1308> (дата звернення: 29.07.2025).

3. Гансова Е. А. У пошуках національної ідеї (М. Драгоманов та М. Бердяєв). *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 1997. Вип. 3. С. 12–19.

4. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. Київ: Либідь, 1997. Т. 1. 320 с.

5. Махія С., Прус Г., Ярмач О. В. Сухомлинський – учитель: особлива місія педагога в кризових ситуаціях. *Інноватика у вихованні*. 2023. № 18. С. 286–293. URL: <https://doi.org/10.35619/iu.v1i18.557> (дата звернення: 29.07.2025).

6. Бех І. Д. Життя особистості у смислоціннісному поступі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. Т. 96, № 3. С. 44–57. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-96-3-44-57> (дата звернення: 29.07.2025).

7. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес в Україні: регіональний вимір. *Шлях освіти*. 2007. № 3. С. 42–49.

8. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. *Трибуна*. 2009. № 5/6. С. 24–27.

9. Васянович Г. Духовно-естетична єдність людини і природи у поетичній творчості Івана Франка. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 10. С. 56–63.

10. Гончаренко С. Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип. *Шлях освіти*. 2008. № 1. С. 2–6.

11. Локшина О. Забезпечення якості вищої освіти в умовах європеїзації України. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 3/4(56/57). С. 127–132.

12. Резнік М. Роль та значення політичної діяльності Б. Грінченка в контексті становлення української державності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2(20). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2\(20\)-902-912](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-2(20)-902-912) (дата звернення: 29.07.2025).

13. Volodymyr Kotsiuk. Ukrainian Revolution of Dignity 2013–2014: Origins, Progress, and Impact on Society. *Journal of Information Systems Engineering and Management*. 2025. Vol. 10, no. 12s. P. 599–607. URL: <https://doi.org/10.52783/jisem.v10i12s.1868> (date of access: 29.07.2025).